

Πληθυσμός και επαγγελματική διαστρωμάτωση στο Βόλο το 1885, μέσα από το αρχείο του Δημοτολογίου.

Ντίνα Μουστάνη

Η προσάρτηση της Θεσσαλίας και μέρους της Ηπείρου το 1881, πέρα από τις πολιτικές συνέπειες και οικονομικές ωφέλειες που είχε για το ελληνικό κράτος, έφερε και μια σειρά από κοινωνικές ανακατατάξεις στο εσωτερικό των νέων επαρχιών. Πόλεις και χωριά της Θεσσαλίας σε ελάχιστο χρονικό διάστημα είδαν, έκπληκτα τον πληθυσμό και το χώρο τους να αλλάζουν, να χάνουν την πολυ-θρησκευτικότητα και την πολυ-πολιτισμικότητά τους, με την αποχώρηση του οθωμανικού «στοιχείου», που σε πολλές περιοχές αποτελούσε και την πλειονότητα του πληθυσμού. Η «έξοδος» των Οθωμανών, που άρχισε λίγα χρόνια πριν την ενσωμάτωση, δεν ολοκληρώθηκε παρά μετά το τέλος του ελληνοτουρκικού πολέμου το 1897. Προξενικές αναφορές¹ ήδη από το 1878² μας πληροφορούν ότι μουσουλμάνοι Θεσσαλοί συγκεντρώνονταν από τα χωριά στις πόλεις - η Λάρισα μάλιστα την ίδια χρονιά διπλασίασε τον πληθυσμό της- για ν' αποφύγουν τις βίαιες συγκρούσεις στην περιοχή, κυρίως των συνόρων, και για να διευκολυνθεί η απομάκρυνσή τους.

Ο βασικός προβληματισμός που διέπει τη μελέτη που ακολουθεί, είναι ο πληθυσμός και η επαγγελματική ενασχόληση των κατοίκων του προβιομηχανικού Βόλου το 1885, χρονιά που έχει αρχίσει ήδη να «ξεκαθαρίζει» σε μεγάλο βαθμό ο πληθυσμός του. Μέσα από την επαγγελματική διαστρωμάτωση θα προσπαθήσουμε να δούμε τον κοινωνικό ιστό και χαρακτήρα της πόλης, τις δραστηριότητες των κατοίκων διαφορετικής θρησκείας, αλλά και τις μεταξύ τους σχέσεις στο επίπεδο της καθημερινής συναλλαγής και αγοράς. Επίσης θα δούμε την καταγωγή των κατοίκων της πόλης και τη σύνδεσή της με την επαγγελματική τους δραστηριότητα..

¹ Archives du Quai d'Orsay, Direction Politique, Correspondance politique des consuls, Turquie, Vol. 5, Microfilm P 732

² Σφήκα - Θεοδοσίου Αγγελική, *Η Προσάρτηση της Θεσσαλίας. Η πρώτη φάση στην ενσωμάτωση μιας ελληνικής επαρχίας στο ελληνικό κράτος (1881-1885)*, Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Φιλοσοφική Σχολή, Θεσσαλονίκη, 1988, σ. 70.

Το αρχείο του Δημοτολογίου του Δήμου Παγασών το 1885: όρια και δυνατότητες

Η πηγή στην οποία στηρίχθηκε η έρευνα αυτή είναι το αρχείο του Δημοτολογίου του Βόλου το 1885. Τα στοιχεία για το συγκεκριμένο έτος βρίσκονται σ' ένα συγκεντρωτικό βιβλίο του αρχείου με τον τίτλο *Δημοτολόγιον του Δήμου Παγασών ανανεωθέν εν έτει 1896*.³ Το βιβλίο αυτό χωρίζεται σε τεύχη και δεν ακολουθεί έναν σταθερό τρόπο εγγραφής, καθώς για τα έτη 1885 και 1887 (δεν έχουμε στοιχεία για το 1886) έχουμε καταγραφή των νοικοκυριών, ενώ στη συνέχεια και για κάποιες χρονιές, όπως το 1895, 1990, 1902, 1909-1911, 1913, 1916, λειτουργεί ως μητρώο αρρένων με λίγα «κενά» όπου καταγράφονται πάλι νοικοκυριά. Το βιβλίο «κλείνει» το 1916 με το νούμερο 9.691 ως τελευταίο αριθμό καταγραφής.

Το αρχείο του Δημοτολογίου του δήμου Παγασών «ανανεώθηκε» το 1896, αντιγράφηκε δηλαδή λόγω φθοράς «μέχρι βαθμού αχρηστίας ένεκα της πολυχρονίου χρήσεως» του προηγούμενου βιβλίου, όπως δηλώνει το 1904 ο δήμαρχος Ιωάννης Αργύρης στην πρώτη σελίδα του βιβλίου. Στην πραγματικότητα υπήρχαν περισσότερα βιβλία που αντιγράφηκαν, σίγουρα δύο, εκείνα του 1885 και 1887 αλλά και εκείνα που επακολούθησαν μέχρι το 1896, έτος όπως είπαμε, αντιγραφής. Το 1885 και το 1887 φαίνεται πως έγιναν οι πρώτες προσπάθειες «καταγραφής» του πληθυσμού σε επίπεδο οικογενειών. Ωστόσο από το 1885 μέχρι το 1896 αλλά και κατά τη διάρκεια της αντιγραφής, που πήρε κάποιο χρόνο, έγιναν και οι απαραίτητες μεταβολές στα καταγεγραμμένα νοικοκυριά, «...μεθ'όσας ηδυνήθημεν να επιφέρωμεν μεταβολάς...»⁴ όπως οι διαγραφές λόγω θανάτου (με κόκκινο μολύβι), οι μεταφορές των πολιτικών δικαιωμάτων των ανθρώπων σε άλλο Δήμο, οι εγγραφές στο Δήμο Παγασών νεήλυδων, καθώς και η σημείωση για τη σύναψη γάμου, που αναφέρεται μόνο στις κόρες των οικογενειών. Οι διαγραφές με αιτία το θάνατο ή τη μεταδημότευση σημειώνονταν «επί τόπου» πάνω στο όνομα του δημότη. Η διαγραφή όμως λόγω γάμου σήμαινε την εκ νέου

³ Ο τόμος αυτός βρίσκεται στο Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας Βόλου (ΔΗΚΙ), και είναι το παλαιότερο βιβλίο Δημοτολογίου που έχει βρεθεί μέχρι τώρα. Παράλληλα αποτελεί και μια δημογραφική πηγή εξαιρετικής σημασίας που προηγείται χρονικά ακόμα και του αρχείου του Ληξιαρχείου που αρχίζει να καταγράφει πράξεις θανάτου από το 1889 και γεννήσεων από το 1890. Οι αντίστοιχες γάμου είναι ιδιαίτερα προβληματικές λόγω των κενών ανά έτος. Στην ουσία από το 1890 μέχρι και την πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα τα ληξιαρχικά βιβλία γάμου είναι άδεια.

⁴ Δημοτολόγιον του Δήμου Παγασών ανανεωθέν εν έτει 1896, Αρχείο ΔΗΚΙ, πρώτη σελίδα του βιβλίου.

καταγραφή του προσώπου σε άλλο βιβλίο με τον/ την σύζυγο. Το ίδιο συνέβαινε με τα παιδιά τους.

Έτσι το καινούργιο δημοτολόγιο του 1896 αποτελεί στην ουσία μια αντιγραφή από προηγούμενα βιβλία μόνο όσων ζούσαν ως το παραπάνω έτος, ένα ξεκαθάρισμα δηλαδή από την μεριά του γραφέα, που μετέφερε μόνο τους ζώντες χωρίς να αλλάξει μάλιστα την ηλικία τους. Για να το πούμε λίγο διαφορετικά, οι δημοτικές αρχές της πόλης δεν ενδιαφέρονταν να ξαναγράψουν όσους πέθαναν και όσους μεταδημότευσαν, το «χαμένο» δηλαδή δυναμικό (και για την πόλη αλλά χαμένο και για την έρευνα μιας και δεν πρόκειται να τους βρούμε σε επόμενα βιβλία), αλλά εκείνους που ζουν, γεννιούνται ή/ και «μπαίνουν» στην πόλη, σε μια προσπάθεια να δουν και να μετρήσουν το «ποιοι και πόσοι είμαστε». Για το λόγο αυτό σπάνια συναντάμε καταγεγραμμένη ημερομηνία ή τόπο θανάτου.

Πιο αναλυτικά, τα στοιχεία που μας δίνει το αρχείο και που αντιστοιχούν σε στήλες δύο σελίδων υπό τη μορφή ερωτήσεων, είναι τα εξής:

- Δύο στήλες με τους αύξοντες αριθμούς, τον ατομικό του δημότη και τον οικογενειακό. Ο τελευταίος μας δείχνει το μέγεθος το νοικοκυριού, καθώς σε μια οικογένεια έμεναν και συγγενείς εξ αγχιστείας που δεν είχαν το ίδιο επίθετο.
- Ονοματεπώνυμο των δημοτών, που μας δείχνει και το φύλο τους. Ωστόσο αυτό δεν είναι πάντα ξεκάθαρο, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις των παιδιών των Οθωμανών κατοίκων, αλλά και λιγότερο των Εβραίων.
- Πώς εκτήσατο το δικαίωμα της ελληνικής ιθαγένειας (Αυτόχθων Θεσσαλός- ίς, αυτόχθων έλληνας-ίς, Δυνάμει της Συμβάσεως, Δυνάμει του Νόμου ΓΡΠΕ),
- Εποχή της εγγραφής (έτος, μήνας, ημέρα), που για το έτος που εξετάζουμε είναι κενές.
- Ηλικία του προσώπου
- Η οικογενειακή της\ του κατάσταση (επιλογές: έγγαμος, άγαμος ή εν χηρεία)
- Επάγγελμα
- Πατρίς
- Κατοικία, στην περίπτωσή μας αναγράφεται η λέξη «Βόλος»
- Θρησκεία (χριστιανός ορθόδοξος, οθωμανός/ μωαμεθανός, ισραηλίτης, αρμένιος, ανατολικός ορθόδοξος, καθολικός)

- Πώς έχει κεκτημένο το δικαίωμα του δημότου (εγκατασταθείς ενταύθα προ πολλών ετών ή συγκεκριμένων ετών, εκ μεταφοράς του Δήμου..., δι'εγκαταστάσεως, μητρώο αρρένων Δήμου Παγασών πρόσθετος το έτος...).

Η εγγραφή στα βιβλία του δημοτολογίου σήμαινε την παρουσία του ανθρώπου στην πόλη και παράλληλα την «ένταξη» του στο ελληνικό κράτος. Έδινε επομένως στον καταγεγραμμένο δύο νέες ταυτότητες, εκείνη του δημότη και εκείνη του έλληνα υπηκόου. Στη συνέχεια ο δημότης είχε το δικαίωμα να ψηφίσει.

Αυτή η ανάλυση για τον τρόπο κατάρτισης του δημοτολογίου κρίθηκε πιστεύω αναγκαία για να μπορέσουμε να δούμε τα «όρια» αυτής της πηγής.⁵ Το δημοτολόγιο δεν μπορεί να μας δώσει βάσιμα αριθμητικά δεδομένα, αλλά μια μερική εικόνα της πόλης σε συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Αποτελείται από ένα σύνολο βιβλίων που ακολουθούν το ένα το άλλο όταν γεμίζουν και «λειτουργούν» ταυτόχρονα. Το βιβλίο που μελετήσαμε δεν είναι το μοναδικό γι' αυτήν την περίοδο, αποτελεί θα λέγαμε ένα δείγμα· θα ήταν άλλωστε αδύνατο να καταγραφούν όλοι οι κάτοικοι μιας πόλης σε διάστημα 31 χρόνων σε ένα μόνο βιβλίο.

Το Δημοτολόγιο αποτελεί μια βάση καταγραφής των δημοτών. Ήδη από το 1833 έχουμε τον πρώτο νόμο για τη σύσταση Δημοτολογίων, η μορφή των οποίων θα καθοριστεί και από μετέπειτα εγκυκλίους, όπως η 39 στις 27. 04. 1851, όπου αναφέρεται η ανάγκη καταγραφής της οικογένειας του δημότη.⁶ Εξαιτίας αυτής της νομοθεσίας, ο Πειραιάς διατηρεί δημοτολόγιο από το 1835⁷, η Σύρος⁸ από το 1852 με στοιχεία ωστόσο που ξεκινούν το 1834, ενώ η Άνδρος έχει το πρώτο βιβλίο Δημοτολογίου το 1853 και ακολουθεί το δεύτερο το 1873⁹.

Εκείνο όμως που έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην πηγή, είναι ότι για πρώτη φορά καταγράφονται κάτω από τον τίτλο του «δημότη» Οθωμανοί, εβραίοι, χριστιανοί, κάτοικοι του Βόλου διαφορετικής θρησκείας και γλώσσας. Κριτήριο αυτής της «ομογενοποίησης» είναι η εγκατάστασή τους.

⁵ Για τα Δημοτολόγια βλ. Kolodny Y. Emile, *La Population des îles de la Grèce: essai de géographie insulaire en Méditerranée orientale*, 1974, p.

⁶ Την υποχρέωση καταγραφής της οικογένειας αναφέρει και το διάταγμα του 1833. Βλ. Marre Sébastien, «*Le dimotologion: une source originale en Grèce*», *Histoire et Mesure*, 2004, XIX- 1/ 2, pp. 135- 136.

⁷ Marre Sébastien, ό.π. σ. 143.

⁸ Λούκος Χρήστος- Πόπη Πολέμη, *Οδηγός Δημοτικού Αρχείου Ερμούπολης 1821-1949*, Αθήνα, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, 1987, σ. 104.

⁹ Toundassakis Irène, *Parenté, Mariage et Succession dans le Village de Vourkoti*, Paris, EHESS, 1995.

Εκτιμήσεις του πληθυσμού την εποχή της «αλλαγής φρουράς»

Οι εκτιμήσεις για τον πληθυσμό του Βόλου πριν την απογραφή του 1881 είναι λίγες και δίνουν σύνολα που τον διακρίνουν κατά θρήσκευμα., με ιδιαίτερη έμφαση στους Οθωμανούς κατοίκους του κάστρου της πόλης. Οι Οθωμανοί και το κάστρο προξενούσαν το ενδιαφέρον των περιηγητών – ακόμα και λίγο πριν την ενσωμάτωση - καθώς μπορούσαν να υπολογιστούν ευκολότερα, λόγω του «κλειστού» χώρου που διέμεναν, σε αντίθεση με τους χριστιανούς που κατοικούσαν έξω απ' αυτό και αναφέρονται αφαιρετικά, ως το υπόλοιπο δηλαδή του συνόλου του πληθυσμού. Το 1878 σε *Οδοιπορικό* της εποχής, σημειώνεται ότι «*Η φρουρά (εν. στο κάστρο) σύγκειται εξ 800 περίπου ανδρών*»¹⁰ ενώ δεν μας δίνει αριθμό για τους χριστιανούς και εβραίους της πόλης. Δυο χρόνια αργότερα, το *Οδοιπορικό* του Υπουργείου των Στρατιωτικών θα είναι πιο λεπτομερές, εκτιμώντας ότι «*Το μεν φρούριον (...) κατοικείται μόνον υπό 1.400 Οθωμανών, η δε πόλις συνοικισθείσα από 30 ετών και εντεύθεν, κατοικείται υπό 4.000 Ελλήνων και 650 Ισραηλιτών*».¹¹ Ανεξάρτητα από τη αξιοπιστία των αριθμών τους, τα οδοιπορικά είναι ιδιαίτερα πολύτιμα καθώς περιγράφουν την πόλη, τα δημόσια κτίριά της, αλλά και ό, τι κεντρίσει το ενδιαφέρον του επισκέπτη - περιηγητή.

Την ίδια ακριβώς χρονιά με το παραπάνω οδοιπορικό, το 1880, ο γιατρός Ν. Γεωργιάδης στη *Θεσσαλία* του, παρουσιάζει τις θρησκευτικές μειονότητες του Βόλου ιδιαίτερα συρρικνωμένες, σημειώνοντας ότι «*ο πληθυσμός της πόλεως είναι περί τάς 5.000 εξ ων περί τους 600 οθωμανοί κατοικούντες εν τω φρουρίω και 300 ιουδαίοι συνωκισμένοι εις το δυτικόν μέρος της νέας πόλεως*».¹² Η εκτίμηση του Γεωργιάδη αν και διαφέρει μ' εκείνη του Υπουργείου Στρατιωτικών, είναι ίδια με την εκτίμηση του πληθυσμού που θα δώσει η επίσημη απογραφή της πόλης ένα χρόνο μετά, στο βαθμό που θα λέγαμε ότι «*λειτουργεί*» ως πρόμηη απογραφή πριν την απογραφή. Έτσι, σύμφωνα με

¹⁰ Μηλιαράκης Αντώνιος, *Οδοιπορικά Μακεδονίας, Ηπείρου και Θεσσαλίας κατά τον Emile Isambert*, Αθήνα, Τυπογραφείο Ελληνικής Ανεξαρτησίας, 1878, σ. 124.

¹¹ *Οδοιπορικά Ηπείρου και Θεσσαλίας υπό του παρά τω Υπουργείω των Στρατιωτικών Επιτελικού Γραφείου*, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1880, σ. 156, 190.

¹² Βλ. Γεωργιάδης Νικόλαος, *Θεσσαλία*, Αθήνα, 1880, σ. 191. Στη δεύτερη έκδοση της *Θεσσαλίας* που θα κάνει ο Γεωργιάδης το 1894, η πρότασή του θα αλλάξει, «*ο πληθυσμός της πόλεως είναι περί τάς 11.000 εξ ων ολιγίστοι οθωμανοί κατοικούντες εν τω φρουρίω και 300 ιουδαίοι συνωκισμένοι εις το δυτικόν μέρος της νέας πόλεως*». Βλ. Γεωργιάδης Νικόλαος, *Θεσσαλία*, Λάρισα, Περιφερειακές εκδόσεις Έλλα, 1995, σ. 124. Η τελευταία αποτελεί την επανέκδοση της δεύτερης έκδοσης (1894) του έργου του Γεωργιάδη.

την απογραφή του 1881, ο Βόλος και το φρούριο συγκεντρώνουν 4.987 κατοίκους¹³, μεταξύ των οποίων οι 600 είναι μουσουλμάνοι και οι 300 εβραίοι.¹⁴ Και αν η μείωση του μουσουλμανικού πληθυσμού μπορεί να εξηγηθεί με την αποχώρηση της στρατιωτικής φρουράς του κάστρου, δεν μπορούμε να κάνουμε υποθέσεις και για εκείνη της εβραϊκής κοινότητας. Το 1881 όμως, σ' ένα ακόμη οδοιπορικό¹⁵ που διατείνεται ότι έχει συμπεριλάβει τις νέες προσαρτήσεις, ο Βόλος παρουσιάζεται να έχει τον ίδιο πληθυσμό και στις τρεις του θρησκευτικές ομάδες, με την εκτίμηση του Υπουργείου Στρατιωτικών.

Οι αποκλίσεις μεταξύ απογραφής και άλλων πηγών που δίνουν στοιχεία αριθμητικά για το μέγεθος και τη σύσταση των κατοίκων της πόλης, δεν θα παύσουν μετά την πραγματοποίηση της απογραφής. Το 1882 ο Γρηγορόπουλος Μ. δάσκαλος και περιηγητής ανεβάζει ακόμη περισσότερο τον αριθμό των Οθωμανών: «*Το φρούριον τούτο περικλειόμενον υφ' υψηλών τειχών, κατοικείται υπό Τουρκικών μόνον οικογενειών, αριθμουσών περί τάς 1.500 περίπου ψυχάς*», για να προσθέσει λίγο παρακάτω ότι η νεόδμητη πόλη περιλαμβάνει γύρω στις 1.000 οικίες και 5.000 κατοίκους, από τους οποίους οι 650 είναι ισραηλίτες.¹⁶ Την ίδια χρονιά και μια άλλη πηγή ο Chervau¹⁷ αναφέρει πως ο Βόλος έχει 4.600 κατοίκους - αριθμός που είναι πολύ κοντά σ' αυτόν της απογραφής - από τους οποίους οι 2.000 είναι Έλληνες, οι 1.200 μουσουλμάνοι, 500 Εβραίοι, 500 Αρμένιοι και 400 ξένοι. Οι Αρμένιοι αναφέρονται για πρώτη φορά από περιηγητή, έχοντας μάλιστα ισάριθμη δυναμικότητα μ' εκείνη των Εβραίων. Με εξαίρεση την απογραφή, ο υψηλός σχετικά αριθμός των μουσουλμάνων που φαίνεται ότι υπήρχε από τις άλλες πηγές (Γρηγορόπουλος, Chervau, αλλά και Στορνάρης) στο Βόλο το 1882, ίσως οφείλεται και στο γεγονός ότι πρόκειται για τους μουσουλμάνους της

¹³ Υπουργείο Εσωτερικών, Τμήμα Δημόσιας Οικονομίας και Στατιστικής, *Πίνακες των Επαρχιών Ηπείρου και Θεσσαλίας κατά την Απογραφήν του 1881*, Αθήνα, 1884, σ. 17.

¹⁴ Για την αριθμητική διάκριση των θρησκευτικών ομάδων του Βόλου το 1881, βλ. Χαστάογλου Βίλμα, *Βόλος. Το πορτραίτο της πόλης από τον 19^ο αιώνα έως σήμερα*, Β' Έκδοση, Βόλος, Εκδόσεις Βόλος, ΔΗΚΙ, 2007, σ. 40. Στους *Πίνακες των Επαρχιών Ηπείρου...* ό.π. δεν υπάρχει αυτή η διάκριση, παρά μόνο σε επίπεδο επαρχιών. Συγκεκριμένα, η επαρχία Βόλου το 1881, σε σύνολο 56.500 κατοίκους, έχει 1.401 οθωμανούς και 287 ιουδαίους. Ό.π. σ. 56.

¹⁵ Στορνάρης Κ. Ν., *Συνοπτικώτατα Οδοιπορικά των Νέων Ελληνικών Χωρών Θεσσαλίας και Ηπείρου*, Αθήνα, 1881, σ. 4.

¹⁶ Γρηγορόπουλος Μιχαήλ Σ., *Περιήγησις εν Ελλάδι ήτοι Περιγραφή των Επισημότερων Πόλεων του Ελληνικού Βασιλείου συμπεριλαμβανομένων και των Ηπειρο-Θεσσαλικών Άρτης, Λαρίσης, Τρικκάλων, Τυρνάβου και Βόλου*, Αθήνα, Εκ του Τυπογραφείου Ερμού, 1882, σ. 115-116. Οι Εβραίοι εδώ παρουσιάζονται σαφώς περισσότεροι από την απογραφή του 1881.

¹⁷ Chervau, «Mémoires et Notices. Thessalie», *Société de Géographie de Dijon, Bulletin*, No. 2, 1882, p. 16 (πίνακας). Δεν γνωρίζουμε το πλήρες όνομα του συγγραφέα, καθώς υπογράφει στο τέλος του άρθρου του με κεφαλαία.

ευρύτερης Θεσσαλίας που ήρθαν στην πόλη και έμειναν για λίγο πριν μεταφερθούν με καράβια στην Τουρκία.

Ο διττός χαρακτήρας της πόλης, (κάστρο = Οθωμανοί, έξω από το κάστρο = χριστιανοί) που είδαμε ότι παρατηρείται σ' όλες τις παραπάνω αναφορές, διατηρείται μέχρι το τέλος περίπου του 19^{ου} αιώνα, χωρίς αναφορές όμως στους Οθωμανούς κατοίκους. Το 1884, ο περιηγητής Charles Cheston¹⁸ κάνει λόγο για την ύπαρξη δύο πόλεων στο Βόλο, την τούρκικη για την οποία, στις τέσσερις γραμμές που αφιερώνει στο κείμενό του, αναφέρει ότι περιοριζόταν μέσα στο κάστρο, χωρίς να κάνει νύξη για τον πληθυσμό της, και το «Νέο Βόλο» που έχει 4.000 κατοίκους το παραπάνω έτος, γεγονός που μας κάνει να υποθέσουμε ότι είναι γνώστης της δημοσιευμένης τον ίδιο χρόνο απογραφής. Αναφέρει μάλιστα πως την εποχή που γράφει, το 1887, ο Βόλος έχει υπερτριπλασιάσει τον πληθυσμό του.¹⁹

Οι ομοιότητες στις εκτιμήσεις του πληθυσμού της πόλης διαφορετικών πηγών σε διαφορετικές χρονιές, αλλά και οι «στρογγυλοί» αριθμοί των πηγών, αφήνουν ερωτηματικά για την ακρίβεια και την εγκυρότητά τους, όταν μάλιστα κάποιες από αυτές φαίνεται να είναι πιστές αντιγραφές των νεότερων από τις παλιότερες. Άλλωστε πολλοί περιηγητές δεν επεδίωκαν να αποτυπώσουν τον ακριβή αριθμό των κατοίκων των πόλεων και χωριών που επισκέπτονταν. Είχαν συνειδητοποιήσει ότι ο πληθυσμός αποτελούσε απαραίτητο προσδιοριστικό χαρακτηριστικό μιας περιοχής. Τα ποσοτικά δεδομένα των περιηγητών ήταν μια ένδειξη ότι όντως επισκέφτηκαν την πόλη αυτή και επίσης πρόσφεραν και μια σοβαρότητα στην καταγραφή τους.²⁰

Ανεξάρτητα ωστόσο από την πιστότητα των παραπάνω εκτιμήσεων, γίνεται εύκολα αντιληπτό πως δεν μπορούμε να μιλάμε, παρά μόνο υποθετικά για τον πληθυσμό του Βόλου, μιας πόλης που συγκέντρωνε τον μικρότερο αριθμό Οθωμανών σε σχέση με τις άλλες θεσσαλικές πόλεις, σε μια περίοδο που το λιμάνι της επιβιβάζει Οθωμανούς με προορισμό τη Σμύρνη και την Κωνσταντινούπολη,²¹ ενώ παράλληλα η φυγή τους ανοίγει το δρόμο για την εισροή εσωτερικών μεταναστών στην πόλη.

¹⁸ Cheston Charles, *Greece in 1887*, London, Effingham Wilson, Royal Exchange, 1887, p. 95.

¹⁹ Ο.π. σ. 95.

²⁰ Βλ. Δημητρόπουλος Δημήτρης, *Μαρτυρίες για τον Πληθυσμό των Νησιών του Αιγαίου, 15^{ος}-αρχές 19^{ου} αιώνα*, Τετράδια Εργασίας 27, Αθήνα, σ. 22-23 κυρίως όπου γίνεται λόγος για τα περιηγητικά κείμενα και τα προβλήματα επεξεργασίας τους

²¹ Archives du Quai d'Orsay, Direction Politique, Correspondance politique des consuls, Turquie, Vol. 5, Microfilm P 732.

Επιστρέφοντας στην πηγή μας, το βιβλίο του δημοτολόγιο του Βόλου το 1885 «από του αριθμού 1 έως του αριθμού 3.227 συμπεριλαμβανομένοι εσημειώθησαν με την ηλικία ην ήγον εν έτει 1885», πληροφορία που μας δίνεται στην πρώτη σελίδα του βιβλίου. Έτσι γνωρίζουμε πως το συγκεκριμένο έτος γράφτηκαν 3.227 άνθρωποι, αριθμός που αντιστοιχεί στον αύξοντα αριθμό καταγραφής. Ωστόσο, ο αριθμός καταγραφής των δημοτών είναι πολύ μικρότερος. Στην πραγματικότητα είναι εγγεγραμμένοι 2.788 δημότες, αριθμός που μπορεί να φανεί από τη στήλη του προσωπικού αύξοντα αριθμού. Πολύ συχνά, από λάθος «μέτρημα» του γραφέα ή μη αντιγραφή - πιθανώς λόγω φθοράς του πρώτου βιβλίου – μιας σειράς ανθρώπων, έχουμε κενά στην καταγραφή.²²

Ο αριθμός των 2.788 δημοτών ενισχύει τον ισχυρισμό μας πως έχουμε να κάνουμε μ' ένα μέρος μόνο του συνόλου των κατοίκων της πόλης, αν λάβουμε μάλιστα υπόψη την απογραφή του 1881 και τις παραπάνω πηγές. Παρά τη διαφορά δημοτολογίου και απογραφής, θεωρούμε πως οι άνθρωποι του δημοτολογίου αποτελούν ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα στη μελέτη μας, παραπάνω δηλαδή από τους μισούς της απογραφής.²³

Σύνολο εγγεγραμμένων το 1885 στο Δημοτολόγιο

Οθωμανοί	259
Ισραηλίτες	177
Χριστιανοί	2.343
Καθολικοί	4
Δυτικοί	5
Σύνολο	2.788

Η Οθωμανική κοινότητα

²² Τέτοια κενά στο βιβλίο του δημοτολογίου του Βόλου (1885) είναι οι αύξοντες αριθμοί από 955- 1010, 1551-1581, 2306- 2653. Παρόμοια κενά παρουσιάζει και το αρχείο του δημοτολογίου του Πειραιά. Βλ. Marre Sébastien, ό.π. σ. 145-146.

²³ Στην περίπτωση μάλιστα του Πειραιά, ο αριθμός των δημοτών σε σχέση με τον αριθμό των κατοίκων για κάποιες χρονιές απογραφών, είναι περίπου οι μισοί και λιγότεροι. Βλ. Marre Sébastien, *Les Enfants du Pirée. Mobilités, trajectoires individuelles, et identité nationale dans un dème de la Grèce du 19e siècle*, Thèse, Université Michel de Montaigne- Bordeaux III, 2005, p. 182

Η παραπάνω θρησκευτική διάκριση με προφανή την υπεροχή του χριστιανικού στοιχείου, μας δίνει μια εικόνα σε μεγάλο βαθμό αναμενόμενη: η μουσουλμανική και η εβραϊκή κοινότητα παρουσιάζονται συρρικνωμένες. Οι αριθμοί είναι ενδεικτικοί, καθώς η εγγραφή στο Δημοτολόγιο, σ' ένα νέο θεσμό του ελληνικού κράτους, δεν πιστεύουμε ότι ενδιέφερε τους μουσουλμάνους του Βόλου, αλλά ίσως και τους Εβραίους. Η επιφυλακτικότητα μάλιστα των μουσουλμάνων είχε φάνει λίγα χρόνια πριν και στην απογραφή του 1881, την οποία πολλοί από αυτούς απέφυγαν φοβούμενοι τη φορολογία και τη στρατολογία, αλλά και όντας «δυσφορούντες ίσως προς την μεταβολήν των πραγμάτων, την επελθούσαν εκ της προσαρτήσεως...».²⁴ Το σημαντικότερο ωστόσο ήταν το ζήτημα της ελληνικής ιθαγένειας, που προέκυπτε μέσα από την εγγραφή τους στο δημοτολόγιο και λιγότερο η απόκτηση του δικαιώματος του δημότη. Οι μουσουλμάνοι που είναι γραμμένοι στο αρχείο, απόκτησαν το δικαίωμα της ελληνικής ιθαγένειας «Δυνάμει της Συμβάσεως» του 1881²⁵. Και όσο για το δικαίωμα του δημότη, η απάντηση στην αντίστοιχη στήλη ήταν η λέξη «αυτόχθων», τίτλος που ανταποκρινόταν επαρκώς για τους μουσουλμάνους, καθώς αποτελούσαν την πιο παλιά κοινότητα του Βόλου.

Οι Οθωμανοί ίσως ήταν περισσότεροι στο Βόλο του 1885, στο Δημοτολόγιο όμως δίνουν το παρόν μόλις 259 εγγεγραμμένοι. Δεν θα μπορούσαν ωστόσο να είναι πολλοί αριθμητικά, όταν το 1881 στην επαρχία Βόλου η αναλογία τους ήταν 2, 4% επί του συνόλου του πληθυσμού.²⁶ Όπως προανέφερα, είναι οι πρώτοι κάτοικοι της πόλης, γεγονός που φαίνεται από τη στήλη «πατρίς» όπου όλοι σχεδόν έχουν γεννηθεί στο Βόλο. Ο παραπάνω αριθμός αντιστοιχεί σε 71 νοικοκυριά, στα οποία οι άνδρες αποτελούν αρχηγοί τους, εκτός από μία περίπτωση που μια γυναίκα χήρα εμφανίζεται στην κορυφή της οικιακής ομάδας. Γνωρίζουμε το επάγγελμα των 63 από τους 70 άνδρες, οι ειδικότητες των οποίων φαίνεται στον παρακάτω πίνακα.

²⁴ Βλ. *Πίνακες των Επαρχιών Ηπείρου...*, σ. α' και β' της Εισαγωγής.

²⁵ Για το ζήτημα της ιθαγένειας, βλ. Σφήκα- Θεοδοσίου Αγγελική, *Η Προσάρτηση της Θεσσαλίας. Η πρώτη φάση στην ενσωμάτωση μιας ελληνικής επαρχίας στο ελληνικό κράτος (1881-1885)*, Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Φιλοσοφική Σχολή, Θεσσαλονίκη, 1988, σ. 74-75, 171-172.

²⁶ Sivignon Michel, *Θεσσαλία. Γεωγραφική ανάλυση μιας ελληνικής περιφέρειας*, Αθήνα, Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας, 1992, σ. 123.

Επάγγελμα	Αριθμός
Αχθοφόροι	23
Σιδηρουργοί	9
Κτηματίες	12
Στραγαλοποιοί	5
Καπνοπώλες	2
Πεταλωτές	5
Κουρείς	2
Ιερείς	2
Χειρουργός	1
Διδάσκαλοι	2
Σύνολο	63

Παρατηρούμε πως το 1/3 περίπου των μουσουλμάνων είναι αχθοφόροι, που προφανώς δούλευαν στο λιμάνι της πόλης κουβαλώντας εμπορεύματα, πολύ κοντά δηλαδή στο κάστρο όπου διέμεναν, ή έκαναν μεταφορές στην πόλη. Την ίδια χρονιά συναντάμε άλλους δύο χριστιανούς αχθοφόρους στο αρχείο. Κτηματίες δηλώνουν 12 οικογενειάρχες, γεγονός που υποδηλώνει ότι είχαν στην κατοχή τους γη, είτε κοντά στο κάστρο²⁷ είτε σε γειτονικά χωριά του Βόλου, όπως στα Λεχώνια που ήδη από το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα υπήρχε μεγάλος αριθμός μουσουλμάνων, στο Βελεστίνο που το 1880 σε πληθυσμό 1.500 κατοίκων οι 1.000 ήταν μουσουλμάνοι²⁸, αλλά και στον Αλμυρό την ίδια χρονιά που είχε 900 μουσουλμάνους και 2.000 χριστιανούς²⁹. Οι Οθωμανοί του Βόλου είχαν σχέση με τα παραπάνω χωριά, καθώς δηλώνονται ως πατρίδα για μερικούς στο αρχείο. Οι γαιοκτήμονες αυτοί αποχώρησαν με σχετική καθυστέρηση, θέλοντας να εξασφαλίσουν ευνοϊκότερες τιμές για τη γη τους³⁰.

Με τη σιδηρουργία ασχολούνται 14 άνδρες, από τους οποίους οι πέντε ήταν πεταλωτές. Η ειδικότητα αυτή μας επιτρέπει να υποθέσουμε πως κάποιοι απ' αυτούς είχαν δικό τους εργαστήριο ή δούλευαν σε ανάλογο χώρο. Άλλη κατηγορία τεχνιτών είναι και οι στραγαλοποιοί, επάγγελμα που συναντάμε να εξασκούν μόνο οι Οθωμανοί της πόλης. Οι κουρείς (2) φαίνεται πως διέθεταν δικό τους μαγαζί, ίσως και οι δύο

²⁷ Ο Ν. Μάγνης γράφει το 1860 ότι μεταξύ του Γώλου (εδώ φαίνεται ότι εννοεί τον Άνω Βόλο) και κάστρου, οι καστρινιοί τούρκοι έχουν οικίες και πύργους που κατοικούν το καλοκαίρι. «Ονομάζεται δε η λέξις αυτή περιβόλια· διότι πραγματικώς είναι περιβόλια, ήγουν κήποι, κατά την σημασίαν, ην δίδει ο λαός εις την λέξιν ταύτην». Μάγνης Νικόλαος, *Περιήγησις ή Τοπογραφία της Θεσσαλίας και Θετταλικής Μαγνησίας και της μεν Θεσσαλίας εν Επιτομή της δε Μαγνησίας εν εκτάσει*, Αθήνα, Τυπογραφείο της Λακωνίας, 1860, σ. 32.

²⁸ *Οδοιπορικά Ηπείρου και Θεσσαλίας υπό του παρά τω Υπουργείω των Στρατιωτικών...όπ.* σ. 190.

²⁹ *Ο.π.* σ. 190.

³⁰ Σφήκα - Θεοδοσίου Αγγελική, *ό.π.* σ. 171.

καπνοπώλες, που μαζί με τους ιερείς και διδασκαλούς (από 2) και έναν χειρούργο, όρος που γεννά ερωτηματικά για το αν ήταν γιατρός ή εννοείται κάποια άλλη ειδικότητα, συμπληρώνουν την επαγγελματική διαστρωμάτωση της θρησκευτικής ομάδας. Απ' αυτά τα λίγα ομολογουμένως επαγγέλματα, μπορεί να δει κανείς δύο βασικά χαρακτηριστικά. Την ατομικότητα της εργασίας, αλλά και την ταυτόχρονη «αυτάρκεια», θα λέγαμε της κοινότητας, να ικανοποιεί τις ανάγκες της με τα ίδια της τα μέλη. Τα επαγγέλματα των μουσουλμάνων χαρακτηρίζονται από μια ανεξαρτησία, αυτοί που τα εξασκούν δηλαδή είναι οι ίδιοι αφεντικά στη δουλειά τους- ακόμη και οι αχθοφόροι- ενώ δεν φαίνεται να έχουν άμεσες τουλάχιστον σχέσεις σε επίπεδο επαγγελματικής συνεργασίας, με τα άλλα μέλη των θρησκευτικών ομάδων της πόλης, χριστιανούς και εβραίους. Επιπλέον, αν εξαιρέσουμε τους κτηματίες και τους λίγους ιερείς/ διδασκαλούς, οι υπόλοιποι άνδρες είναι χειρώνακτες, μ' ένα μεγάλο ποσοστό να είναι μάλιστα αχθοφόροι, επάγγελμα που επίσης βρίσκουμε να ασκούν μόνο οι Οθωμανοί στην πόλη.

Η Εβραϊκή κοινότητα

Η τρίτη σε μέγεθος κοινότητα είναι εκείνη των Εβραίων, με 177 καταγραφές στο βιβλίο του δημοτολογίου. Οι καταγραφές αυτές αντιστοιχούν στην ουσία σε 35 οικογένειες (ανάμεσά τους και 3 άνδρες μένουν μόνοι τους) και παρατηρούνται και τρεις γυναίκες χήρες ως αρχηγοί οικογενειών χωρίς να ασκούν κάποιο επάγγελμα. Οι εβραϊκές οικογένειες είναι από τις πιο διευρυμένες, με οικογενειακό συντελεστή πάνω από 5 ανθρώπους σε κάθε οικιακή ομάδα. Για τους Εβραίους είναι γνωστά τα επαγγέλματα μόνο 24 ανδρών, όχι μόνο λόγω μη αναφοράς αλλά και λόγω φθοράς του αρχείου.

Επάγγελμα	Αριθμός
Αργυραμοιβοί	6
Φανοποιοί	3
Μεταπράτες	5
Έμποροι	3
Παντοπώλης	1
Κιβωτοποιός	1
Μεσίτης	1
Πράκτορας	1

Κρεοπώλης	1
Λουτράρης	1
Εργάτης	1
Σύνολο	24

Τα επαγγέλματα των Εβραίων υποδηλώνουν, σε αντίθεση μ' εκείνα των μουσουλμάνων, μια μεγάλη δικτύωση των ανδρών της κοινότητας με τους υπόλοιπους κατοίκους της πόλης. Η ίδια η επαγγελματική τους δραστηριότητα προϋποθέτει το αλισβερίσι με άλλους ανθρώπους, καθώς παίζουν το ρόλο του «ενδιάμεσου» (και ο χώρος που διαμένουν μεταξύ κάστρου και νέα πόλης, συμβολικά είναι στο ενδιάμεσο) είτε ως αργυραμοιβοί, είτε ως μεταπράτες και έμποροι. Ειδικά το επάγγελμα του αργυραμοιβού εξασκείται από Εβραίους αποκλειστικά, καθώς συναντάμε μόνο ένα ακόμη χριστιανό αργυραμοιβό στο αρχείο.

Πρόκειται για μια κοινότητα που μπορεί να είναι ολιγομελής, ωστόσο φαίνεται να είναι ισχυρή, καθώς διαχειρίζεται χρήματα, παίζοντας πολύ σημαντικό ρόλο στη λειτουργία της αγοράς της τοπικής κοινωνίας. Όμως και σε άλλες πόλεις, οι Εβραίοι, αρέσκονταν να ασκούν τα επαγγέλματα του πίνακα. Στην Κέρκυρα, η πλειονότητα των μελών της κοινότητας ήταν έμποροι και μεταπράτες.³¹

Ορισμένοι Εβραίοι έχουν γεννηθεί στο Βόλο, ωστόσο αρκετοί έχουν έρθει από πόλεις όπου υπήρχαν μεγαλύτερες κοινότητες, όπως η Λάρισα: μάλιστα τέσσερις από τους έξι αργυραμοιβούς κατάγονται από τη Λάρισα. Επίσης τα Ιωάννινα είναι πατρίδα αρκετών Εβραίων, αλλά και των τριών φανοποιών που συναντάμε στο αρχείο. Οι τελευταίοι, «χειριστές» του λευκοσιδήρου, πιθανώς να μαθήτευσαν στη γενέτειρά τους, τόπος που παραδοσιακά ήταν γνωστός για τους τεχνίτες του ασημιού και άλλων τέτοιων υλικών (κασσίτερος κ.ά). Λίγοι Εβραίοι του Βόλου γεννήθηκαν στα Τρίκαλα και στη Χαλκίδα.³²

Για τις δύο παραπάνω κοινότητες θεωρήσαμε σκόπιμο να αναφέρουμε τα επαγγέλματα των μελών τους, χωρίς κάποια περαιτέρω κατηγοριοποίηση, εξαιτίας του

³¹ Αρκετοί ήταν αχθοφόροι, επάγγελμα που στο Βόλο είδαμε ότι το ασκούν αποκλειστικά οι Οθωμανοί, υποδηματοποιοί και εργάτες. Βλ. Ζούμπος Γιώργος, «Ισραηλιτική κοινότητα Κέρκυρας. Στοιχεία για τα ονόματα και τα επαγγέλματα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα», *Χρονικά*, Μάιος- Ιούνιος 1992, σ. 11. Και Ζούμπος Γιώργος, «Γάμοι στην Ισραηλιτική κοινότητα Κέρκυρας κατά την περίοδο 1885-1900», *Χρονικά*, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1996, σ. 18.

³² Οι τέσσερις αυτές πόλεις ως τόπους από τους οποίους ήρθαν οι Εβραίοι του Βόλου, αναφέρονται και στο Φρεζής Ραφαήλ, *Η Ισραηλιτική Κοινότητα Βόλου*, Β' Έκδοση, Βόλος, Επικοινωνία, 2002, σ. 317.

μικρού αριθμού των καταγραφών. Στο βιβλίο του 1885, είναι γνωστά συνολικά 754 επαγγέλματα, απ' τα οποία αν αφαιρέσουμε εκείνα των Οθωμανών και Εβραίων (63 και 24 αντίστοιχα), τα υπόλοιπα 667 είναι καταγραφές επαγγελμάτων των χριστιανών κατοίκων της πόλης.

Οι Χριστιανοί του Βόλου. Κατηγοριοποιώντας τα επαγγέλματά τους.

Μια από τις πρώτες δυσκολίες στη μελέτη μας ήταν η κατηγοριοποίηση των επαγγελμάτων των χριστιανών κατοίκων της πόλης, ο χωρισμός τους δηλαδή και η ταξινόμησή τους κάτω από γενικές ταμπέλες, κίνηση που θα μας βοηθούσε να τα αναλύσουμε και να τα ελέγξουμε καλύτερα. Η διαίρεσή τους στο γνωστό τρίπτυχο πρωτογενής, δευτερογενής και τριτογενής τομέας, που χρησιμοποιείται κατά κόρον από τις έρευνες της ομάδα του Cambridge³³ (The Cambridge Group for the History of Population and Social Structure) ακόμα και για κοινωνίες προβιομηχανικές, είναι ένα σύστημα που λίγα θα μπορούσε να μας προσφέρει, γιατί ενώ για τον πρωτογενή τομέα τα πράγματα είναι πιο απλά και διακριτά, δεν συμβαίνει το ίδιο και για τους άλλους δυο τομείς, καθώς την περίοδο που εξετάζουμε, τα όρια μεταξύ παραγωγού και πωλητή δεν είναι καθόλου ευδιάκριτα.

Η πιο πρόσφατη μελέτη που καταπιάστηκε με τα επαγγέλματα μιας ελληνικής πόλης τον 19ο αιώνα, είναι εκείνη του Sébastien Marre για τον Πειραιά, που αποτελεί και τη διδακτορική του διατριβή. Ο μελετητής ακολούθησε το γνωστό σχήμα της κοινωνικο-επαγγελματικής διάκρισης των ανθρώπων στις τρεις τάξεις, ανώτερη (élite), μεσαία (classes moyennes, την οποία διακρίνει εκ νέου σε τρεις υπο-ομάδες) και λαϊκή (couches populaires), προχωρώντας στη συνέχεια στην ομαδοποίηση των 420 επαγγελμάτων που βρήκε, σε 15 κοινωνικο-επαγγελματικές ομάδες,³⁴ η οποία δίνει μια σαφέστερη εικόνα της επαγγελματικής διαστρωμάτωσης στην πόλη.

Στην περίπτωση του Βόλου, οι 667 καταγραφές επαγγελμάτων (χριστιανών) αντιστοιχούν σε 124 διαφορετικές ονομασίες επαγγελμάτων. Με μια πρώτη ματιά, είναι

³³ Το PST System, Primary, Secondary, Tertiary System. Άλλα παρόμοια συστήματα ταξινόμησης είναι το HISCO.

³⁴ Marre Sébastien, *Les Enfants du Pirée. Mobilités,...* ό.π. 77-79. Πηγές του η απογραφή του 1848 και οι εκλογικοί κατάλογοι των ετών 1866, 1871, 1877, 1881 και 1888.

φανερή η πόλωση των ανθρώπων σε 7 συγκεκριμένα επαγγέλματα, διαπίστωση που από μόνη της οδηγεί σε διάκριση, καθώς αυτά τα επαγγέλματα συγκεντρώνουν το 43,3% των εργαζομένων. Και πιο συγκεκριμένα:

Επάγγελμα	Αριθμός
Έμποροι	94 (3 καπνέμποροι, 3 ξυλέμποροι & 1 αλευρέμπορας)
Εργάτες	32
Υποδηματοποιοί	34
Κτηματίες	35
Παντοπώλες	24
Υπάλληλοι	36
Λεμβούχοι	28 +6 μαουνιέρηδες
Σύνολο	289

Τα παραπάνω επαγγέλματα είναι και τα πολυπληθέστερα στο Βόλο το 1885. Ωστόσο οι έμποροι, οι εργάτες και οι υπάλληλοι αποτελούν τις πιο ασαφείς και ενδεχομένως «παραπλανητικές» κατηγορίες, καθώς μπορεί να περιλαμβάνουν ένα ευρύ φάσμα απασχολούμενων, των οποίων ο τύπος εργασίας, μας είναι άγνωστος. Η ένταξή τους σε κοινωνικο-επαγγελματικές τάξεις κατά την ανάλυση του Marre, είναι σχεδόν αδύνατο να γίνει, γιατί μέσα από τα επαγγέλματα αυτά δεν μπορούμε να διακρίνουμε κάποια ένδειξη πλούτου· για παράδειγμα, ο έμπορος του Βόλου το 1885 δεν είναι σίγουρο ότι ήταν πλούσιος, και άρα ότι ανήκει στην élite. Πιο ωφέλιμη είναι η περαιτέρω διάκρισή του σε 15 ομάδες κοινωνικο-επαγγελματικές, οι οποίες θα μπορούσαν να «λειτουργήσουν» και στην περίπτωση του Βόλου.³⁵ Ένα ακόμη σχήμα που θα ταίριαζε στην κατηγοριοποίηση των επαγγελμάτων του Βόλου, είναι η ανάλογη διάκριση που επιχειρεί ο Γ. Μπαφούνης για την Ερμούπολη στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, κατά απασχόληση και χώρο εργασίας.³⁶

Πέρα από τα παραπάνω επαγγέλματα, στο Βόλο ακολουθούν με σειρά συχνότητας - τακτική που ακολουθούμε όσο «κατεβαίνουμε» στις αριθμητικές αναφορές επαγγελμάτων - στο δημοτολόγιο και οι εξής επαγγελματίες: Σιδηρουργοί (12),

³⁵ Βλ. Marre Sébastien, ό.π. σ. 79.

³⁶ Μπαφούνης Γιάννης, «Γάμοι στην Ερμούπολη (1845- 1853). Δημογραφικά φαινόμενα μιας μοντέρνας πόλης του ελληνικού 19^{ου} αιώνα», Μνήμων, 1983- 1984, τομ. 9, σ. 228- 231.

ξενοδόχοι (12), γιατροί (12), κουρείς (11), οινοπώλες (11), ξυλουργοί (11), δικηγόροι (11), μάγειροι (10), αρτοποιοί (9), ενώ καταγράφονται και 17 άεργοι.

Απαραίτητες είναι εδώ ορισμένες διευκρινήσεις. Τα επαγγέλματα που καταγράφονται στο Δημοτολόγιο αποτελούν όπως προαναφέραμε, ένα μέρος της απασχόλησης των κατοίκων του Βόλου. Κι αυτό γιατί όταν μιλάμε για επάγγελμα ουσιαστικά αναφερόμαστε στο ανδρικό επάγγελμα. Η ταύτιση του επαγγέλματος με τον άνδρα και μάλιστα τον ενήλικα σύζυγο αρχηγό οικογένειας, δεν μας επιτρέπει να δούμε λόγω μη αναφοράς, τις ασχολίες των γυναικών, συζύγων και θυγατέρων. Για τις μεν πρώτες το επάγγελμα παραλείπεται ως αυτονόητο (οικιακά) και αναγράφεται μόνο για τις χήρες (όχι όμως πάντα) για τις δε δεύτερες, τις κόρες, δεν αναφέρεται καθόλου. Η «απουσία» της γυναίκας από την εργασία φαίνεται από τις ελάχιστες καταγραφές στο αρχείο. Συναντήσαμε μόνο τρεις διδασκάλισσες, μία πλύντρια και μία μαία. Επίσης σε λίγες περιπτώσεις είναι γνωστό το επάγγελμα του μεγαλύτερου γιου της οικογένειας, που συνήθως είναι ίδιο με του πατέρα. Η ύπαρξη όμως πολλών παντοπωλών και τεχνιτών, μαρτυρεί την απαραίτητη αλλά και βέβαιη απασχόληση ανηλίκων στο στάδιο της μαθητείας, γεγονός που δεν φαίνεται από το Δημοτολόγιο. Μια ακόμη παρατήρηση έχει να κάνει με τις δηλώσεις των επαγγελματιών. Συνολικά μετρήσαμε 124 διαφορετικές ειδικότητες που όμως αντιστοιχούν σε λιγότερα στην ουσία επαγγέλματα λόγω της διαφορετικής διατύπωσής τους. (π.χ. οπωροπώλης/ λαχανοπώλης, ψαράς/ ιχθυοπώλης).

Η στήλη «πατρίς» στους παραπάνω εργαζόμενους μας δείχνει τον τόπο, τη γεωγραφική προέλευση αυτών των ανδρών. Οι έμποροι στην πλειονότητά τους προέρχονται από την περιοχή του Πηλίου και ιδίως από τα χωριά Μακρινίτσα, Τσαγκαράδα, Πορταριά, Κισσός, Δράκεια. Είναι γνωστός εξάλλου ο ρόλος των εμπόρων του Πηλίου στην ίδρυση και οίκηση του Βόλου. Σημαντική είναι και η παρουσία εμπόρων από την περιοχή της Ηπείρου (Ιωάννινα) ενώ πολλοί δηλώνουν ως πατρίδα τους το Βόλο. Οι εργάτες και οι υπάλληλοι που συγκεντρώνονται στο Βόλο είναι από διάφορα μέρη, με τον Άνω Βόλο, τη Μακρινίτσα και τη Στενήμαχο να αποτελούν τις πιο συχνές καταγραφές.

Οι λεμβούχοι, μεταφορείς στο λιμάνι, έρχονται κυρίως από νησιά (Σποράδες και Επτάνησα) αλλά και από παραθαλάσσια χωριά του Πηλίου. Οι παντοπώλες κατάγονται από την περιοχή του Άνω Βόλου, χωριό κοντά στο Βόλο, με αρκετούς μπαξέδες, πατρίδα

και πολλών οπωροπωλών. Οι υποδηματοποιοί «κατεβαίνουν» από τα χωριά του Πηλίου και κυρίως από τη Μακρινίτσα. Από την άλλη, η πόλη διατηρεί και μια «αξιοπρεπή» παρουσία στον τομέα της γεωργίας, με πολλούς κτηματίες (εδώ προσθέτουμε και τους Οθωμανούς) να δηλώνουν ως πατρίδα τους το Βόλο και αρκετούς να έρχονται και από τη Δράκεια, τη Μακρινίτσα, τον Άγιο Λαυρέντιο, την Αργαλαστή. Οι λίγοι κτίστες κατάγονται από τη Δράκεια και την Πορταριά. Από την Πορταριά προέρχονταν και οι ασβεστοχρήστες.

Υπάρχουν στο Δημοτολόγιο πολλές ακόμη ειδικότητες αλλά με μικρή αριθμητική εκπροσώπηση, γεγονός που δεν μας βοηθά να διακρίνουμε κάποια επαγγελματική συσχέτιση-παράδοση ορισμένων περιοχών. Η ποικιλία αυτών των επαγγελμάτων, δείχνει μια κοινωνία που αρχίζει να ‘ανοίγεται,’ να εξειδικεύεται και σε συνδυασμό με τους υπαλλήλους, να διογκώνει τον «τριτογενή» της τομέα.

Συμπεράσματα- παρατηρήσεις- σχόλια

Έχοντας υπόψη τους περιορισμούς της πηγής, θα τολμούσαμε να διατυπώσουμε κάποιες παρατηρήσεις-υποθέσεις, και όχι συμπεράσματα, πριν δούμε τουλάχιστον και το υπόλοιπο αρχείο του Δημοτολογίου. Ο βασικός τροφοδότης του Βόλου την περίοδο αυτή φαίνεται να είναι ορισμένα χωριά του Πηλίου, της Θεσσαλίας, η περιοχή της Ηπείρου και τα νησιά, κυρίως Σποράδες και λιγότερο Κυκλάδες και Επτάνησα. Το πρώιμο αυτό «εργατικό δυναμικό» που έρχεται από το Πήλιο, διανύοντας ίσως την απόσταση με τα πόδια -ειδικά αν έρχεται από Άνω Βόλο, Μακρινίτσα και Πορταριά - πιθανώς να έβλεπαν την προσφορά εργασίας στην πόλη ως μια προσωρινή λύση. Φανταζόμαστε ένα διαρκές πήγαινε-έλα ανάλογα με την εποχικές καλλιέργειες, την επεξεργασία του καπνού, τις δουλειές στο λιμάνι και τις οικοδομές. Φαίνεται επίσης, αμυδρά έστω, πως αρκετοί απ’ αυτούς φέρνουν από την πατρίδα τους την τεχνογνωσία του επαγγέλματος που ασκούν στο Βόλο. Έτσι εξηγούνται οι κτίστες από τη Δράκεια, οι υποδηματοποιοί από τη Μακρινίτσα, οι ναυτικοί και λεμβούχοι από το Τρίκερι και τις Σποράδες. Άλλοι πάλι έρχονται ως ανειδίκευτοι εργάτες και απασχολούνται στο λιμάνι, στις οικοδομές, στα πρώτα εργοστάσια που ιδρύονται την εποχή και στα χωράφια.

Οι πληροφορίες που μας δίνει το Δημοτολόγιο θα μπορούσαν, αν συνδυαστούν με άλλες πηγές, να συμπληρώσουν την εικόνα για την επαγγελματική διαστρωμάτωση στο Βόλο την περίοδο που εξετάζουμε. Τα επαγγέλματα των δημοτών μας γίνονται επίσης γνωστά μέσα από τις άδειες γάμου³⁷ που μας δείχνουν το επάγγελμα του άνδρα ή της γυναίκας λίγο πριν το γάμο, τις ληξιαρχικές πράξεις γεννήσεων (μετά το 1890 και αυτές με πολλά κενά) όπου μαθαίνουμε το επάγγελμα του πατέρα/ μητέρας του παιδιού και θανάτων, που έχουμε επίσης καταγεγραμμένο το επάγγελμα του ανθρώπου. Μ' αυτό τον τρόπο θα μπορούσαμε να δούμε αν οι κάτοικοι της πόλης συνέχιζαν να ασκούν το ίδιο επάγγελμα σ' όλη τη διάρκεια της ζωής τους. Επίσης μέσα από τα βιβλία των ενοριών και συγκεκριμένα τα βιβλία γεννήσεων και βαπτίσεων (μετά το 1912 έχουμε στοιχεία) πληροφορούμαστε για τα επαγγέλματα των αναδόχων μιας ενορίας.

Σημαντική επίσης πηγή αποτελούν και οι εκλογικοί κατάλογοι που συνέτασσαν και διατηρούσαν οι ενορίες, όπου αναγράφεται το επάγγελμα και η ηλικία του ενορίτη. Επιπλέον τα μαθητολόγια στα οποία αναγράφεται το επάγγελμα του πατέρα των παιδιών, αλλά και τα βιομηχανικά αρχεία (για τις αρχές του 20^{ου} αιώνα) κυρίως μέσα από τα μισθολόγια, τα μητρώα εργαζομένων, όπου φαίνεται η επαγγελματική διάκριση στο εσωτερικό της βιομηχανίας, μπορούν να φανούν πολύ χρήσιμα εργαλεία γύρω από τη μελέτη της απασχόλησης μιας πόλης-λιμάνι που συγκροτείται το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα..

³⁷ Οι ληξιαρχικές πράξεις γάμου ξεκινούν τυπικά το 1890 αλλά είναι σχεδόν ανύπαρκτες στα βιβλία του Ληξιαρχείου.